

Ольга М. Присяжнюк, канд. філол. наук, доц.,
Національний авіаційний університет, Київ

КОНЦЕПТ "АНТИЧНІСТЬ" У ДРАМАТИЧНИХ ТВОРАХ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Досліджено концептуалізацію власних та загальних номінацій (відповідно онімів та етнонімів) зі значенням античності у драмах Лесі Українки "Іфігенія в Тавриді" та "Орґія". Зазначено, що результати наукового пошуку доповнюють мовознавство стосовно розуміння лінгвософських категорій "концепт", "концептуальна картина світу" і "мовна картина світу". Розглянуто мовну картину світу як формальний засіб вираження світовідчуття конкретним етносом. Концепт розуміється як система понять, об'єднаних загальною інтегральною семою. Проаналізовано антропоніми, топоніми, етноніми на позначення античності крізь призму авторського стилю Лесі Українки. Встановлено, що концепт "Античність" виражає в мовній картині українців провідний мотив візантійства щодо територіального, політичного і подібного "его"-сприйняття.

Ключові слова: *концепт, картина світу, антропоніми, топоніми, етноніми, система, структура, античний.*

Вивчення лексичної системи мови через лінгвософський концептуальний аспект є актуальною проблемою мовознавства, особливо в процесі з'ясуванні таких питань семантики, як зв'язок значення з екстралінгвальними чинниками, імпліцитне транспонування лексем, трансцендентні можливості та інноваційно-оказіональні перетворення категорії "поняття". Крім того, ця розвідка стосується проблеми визначення понять структури і системи в мові, по-новому розкриває питання ономастики, зокрема антропоніміки і топоніміки, а також торкається вивчення авторського стилю геніальної поетеси Лесі Українки.

Указані питання вивчала плеяда таких мовознавців, як В. Жайворонок, Ю. Караулов, Н. Клименко, Л. Лисиченко, В. Манакін, В. Русанівський, Ж. Соколовська, В. Широков та ін. (дослідження лексичних систем різних типів, концептуальної та мовної картин світу); І. Долгачов, В. Беленька, А. Бевзенко,

Г. Заболотова, І. Железняк, Ю. Карпенко, М. Морозова, Н. Подольська, Є. Поспелов, О. Суперанська, В. Ткачук, К. Цілуйко та ін. (питання топоніміки); О. Вишневська, Н. Білевич, О. Козлітіна, Г. Левченко, Л. Масенко, Оксана Присяжнюк, А. Русяєва та ін. (вивчення творчої спадщини Лесі Українки) (див. [1; 4; 6; 7].)

Проте дослідники не до кінця розмежують поняття "концепт", "концептуальна картина світу" і "мовна картина світу", зокрема щодо їх диференціації з поняттями "лексико-семантичне поле", "польова модель мови", "мовна система". У працях попередників також не використовувався синтезований підхід до розгляду власних і загальних назв, надто у синхронному зв'язку з вивченням їх концептуалізації. Однак саме така площина дослідження дає змогу наочно вивчити всю систему мови, комплексно продемонструвати її динаміку, закладені в ній можливості новоутворень та процеси інновації.

У пропонованій статті ставимо за мету, використовуючи наявні у лінгвософії поняття "концепт", "концептуальна картина світу" і "мовна картина світу", дослідити концептуалізацію угруповання лексем на позначення античності у драматичних творах Лесі Українки зокрема та мовну картину світу взагалі.

Визначимося з метамовою пропонованої розвідки.

Мовну картину світу розглядаємо як формальний засіб вираження світовідчуття конкретним етносом.

Концепт розуміємо як систему понять, об'єднаних загальною інтегральною семою, що є комплексом семем і коносем та їх відношень.

Термін "концептуалізація" вживаємо в розумінні створення концептуальної мовної системи, що має чітку структуру.

Номінація в нашому дослідженні – це всі зафіксовані у драмах Лесі Українки "Іфігенія в Тавриді" й "Оргія" назви на позначення античності, а саме: антропоніми, етноніми, топоніми з таким значенням.

Антропоніми (від *грец. людина, ім'я, назва*) визначаємо у традиційному лінгвістичному трактуванні, проте як іменники

на позначення виключно особових імен та патронімів (див. [7, с. 29, 426]).

Етноніми (від *грец. народ, ім'я, назва*) – назва етнічної групи людей: племені, племінного союзу, народності, нації (див. [7, с. 164]).

Топонімами (від *грец. "топос" – місце, місцевість*) вважаємо всі власні іменники на позначення географічних об'єктів (як природних, так і створених людиною), а саме: континентів; країн; регіонів; окремих територій у складі певної країни; островів та решти подібних географічно-територіальних різновидів номінацій; міст, сіл та інших різних за кількісно-розмірними характеристиками поселень; штучних та природних ойкісних ландшафтів; доріг; оброблених та необроблених ділянок землі; сукупності штучних насаджень та природних гушавин; водойм; гір; печер; також різноманітних ділових та робітничих об'єднань людей і т. ін., – дібраних методом суцільної вибірки (див. [3, с. 127; 5; 7, с. 637].)

Сукупність номінацій зі значенням античності, що були зафіксовані у драмах Лесі Українки "Іфігенія в Тавриді" й "Орґія", утворюють чітку концептуальну систему, яка формується із лексем виключно на позначення античних антропонімів, етнонімів і топонімів. Саме тому цю систему можна подати як концепт "Античність", що має чітку парадигматичну структуру: 1) лексико-граматичний розряд → 2) лексико-семантична група → 3) лексико-семантична підгрупа. Зазначимо, що дослідження мови творів Лесі Українки у пропонованій статті є однією з ланок у нашому загальному вивченні національно-мовної картини світу, що ґрунтується на матеріалі творчості українських письменників. Тому за основу взято схему, яка раніше застосовувалася до вивчення концепту, зокрема, що базується на творчості Ліни Костенко (див. [5; 6]).

Пояснимо кожен ланку пропонованої схеми окремо.

Термін "концепт" потребує найбільшого уточнення, оскільки є найскладнішим за змістом та не має конкретної дефініції, прийнятої усіма дослідниками цієї лінгвософської категорії.

Концепт – це основне поняття концептуальної картини світу. Останню можна визначити як певну глобальну систематику

нагромаджених усією земною цивілізацією знань про всесвіт у комплексному (тобто і мікро-, і макрокосному) вимірі.

Концепт є частковим елементом мозаїкоподібної концептуальної картини світу, виступаючи, таким чином, підструктурою у її загальній макросистемі. У пропонованому дослідженні термін *концепт* (лат. *Conceptus* – "думка, уявлення, поняття") розуміємо як лінгвософську категорію "поняття" (див. [1, с. 53]), що є синхронним комплексом таких складових: 1) загальний зміст "поняття" та 2) комплект конкретних смислів "поняття", об'єднаних інтегральною семою.

Слід наголосити на тому, що дослідники досить часто не розрізняють поняття картини світу, концепту, з одного боку, та польової системи – з другого. Ми обстоюємо однозначну позицію, що ці підсистеми мови є принципово різними за головними засадами та очікуваними результатами групування лексем. Так, концепт відрізняється від лексико-семантичного поля (яке виступає системою лексичних одиниць мови, що позначають певну сферу об'єктивної дійсності, об'єднаних інтегральною семою у традиційну структуру "центр – периферія", головно організовану в ієрархічну парадигму, а також здатну комплексно представляти всі типи системних відношень) наявністю лексико-граматичних розрядів, лексико-граматичних груп та підгруп, тематичних груп та класів, які також утворюють певну парадигму значень, але не виокремлюють головних, центральних, периферійних, дифузійних лексем, причому можуть виявляти найбільшою мірою внутрішньослівні відношення, тобто відбивають понятійну тотожність та семантичну близькість позначуваних екстралінгвальних явищ, охоплюючи комплекс усіх сем та коносем, а також їх метафоричні та переносні семантичні транспонування.

Концептуальна картина світу виражається засобами конкретної національної мови. Сукупність цих засобів становить мовну картину світу, тобто остання розглядається нами як експліцитний вияв концептуальної картини світу. Отже, концепт – це комплексне інтегроване поняття, що формально виражається лексичними засобами конкретної національної мови. Принагідно зазначимо, що мовознавці Ю. М. Караулов, Л. А. Лисиченко,

Ж. П. Соколовська, В. В. Жайворонок та інші. розглядають концептуальну і мовну картини світу відокремлено, проте вважають їх взаємопов'язаними. Ми розглядатимемо в цьому дослідженні концептуальну та мовну картини світу відповідно як загальну та конкретну.

Отже, беручи до уваги вказані характерологічні ознаки і згідно з нашими уявленнями про складну природу досліджуваного явища, у пропонуваній розвідці концепт "Античність" розуміємо відносно визначеного мовного матеріалу (що представлений вибіркою з драм Лесі Українки "Іфігенія в Тавриді" й "Оргія" і є виявом мовної картини світу) як систему лексичних одиниць національної української мови, що об'єднані загальною інтегральною семою "античний", які відбивають понятійну тотожність та семантичну близькість позначуваних явищ об'єктивної дійсності, охоплюючи комплекс усіх сем та коносем інтегрального значення, а також їх відношення і транспонування, а тому поєднуються спільністю змісту в запропоновану консеквентну структуру.

Першим рівнем запропонованої схеми у структурі концепту "Античність" є лексико-граматичні розряди (ЛГР). У результаті аналізу виокремлено такі три ЛГР:

1. ЛГР "Антропоніми".
2. ЛГР "Етноніми".
3. ЛГР "Топоніми".

Другий рівень схеми у структурі концепту "Античність" – це лексико-семантичні групи (ЛСГ). ЛСГ передає зв'язки між номінаціями безпосередньо на основі текстуального аналізу, через який виявлено наступні угруповання. Тож до ЛГР "Антропоніми" належать ЛСГ "Особові імена" та ЛСГ "Патроніми" (з грец. "батьки, предки", позначають власні назви сина чи дочки, утворені від батьківського іменування), до ЛГР "Топоніми" – ЛСГ "Хороніми" (з грец. "об'єднання", позначають великі політично-географічно-територіальні об'єднання – континенти, країни, етнічні землі), ЛСГ "Ойконіми" (з грец. "помешкання, житло", позначають власні назви будь-якого поселення – міста, селища тощо) та ЛСГ "Гідіроніми" (з грец. "вода", позначають водойми).

Наступний рівень схеми у структурі концепту "Античність" презентується лексико-семантичними підгрупами (ЛСПГ). Так,

у межах розряду "Топоніми" наявні такі підгрупи: ЛСПГ "Назви країн", ЛСПГ "Назви регіонів", ЛСПГ "Назви адміністративно-територіальних одиниць", які об'єднує ЛСГ "Хороніми"; ЛСПГ "Поліси" (з грец. "місто", позначають міста), які належать до ЛСГ "Ойконіми". Лексико-граматичний розряд "Антропоніми" включає такі підгрупи: ЛСПГ "Імена людей", ЛСПГ "Імена богів та міфічних істот" (ЛСГ "Особові імена").

Найнижчим рівнем пропонованої схеми є конкретні номінації на позначення античності. Так, інвентаризація дала змогу виділити 38 номінацій, які утворюють концепт "Античність" (на матеріалі номінацій, дібраних з драм Лесі Українки "Іфігенія в Тавриді" й "Оргія"). Представимо інвентаризований лексичний матеріал: *Арголіда, Еллада, Коринф, Партеніт, Рим, Стікс і Лета, Таврида; аргоські дівчата, варвари, елліни, еллінка, римляни, римлянки, тавридські дівчата, троянська бранка; Андромеда, Антей, Антігона, Аполлон, Аргос, Артеміда, Ахіллес, Герміона, Електра, Ереб, Евфрозіна, Іфігенія, Латона, Медуза, Мойра, Неріса, Орест, Персей, Прометей, Терпсіхора, Федон, Хілон*. Дослідження цього матеріалу свідчить про значну перевагу давньогрецьких номінацій над латинськими, а саме: лише шість номінацій латинського походження та значення (*Латона, Меценат, Рим, римляни, римлянки, Цезар*) – на противагу 32 грецьким номінаціям (усі інші).

Далі наведемо ранжування інвентаризованих лексем за рівнями проаналізованої схеми концепту.

Концепт "Античність":

1. ЛГР "Антропоніми".

1.1. ЛСГ "Патроніми": *Меценат* (давньоримське прізвище), *Цезар* (давньоримське прізвище).

1.2. ЛСГ "Особові імена".

1.2.1. ЛСПГ "Імена людей": *Евфрозіна* (грец.), *Неріса* (грец.), *Орест* (грец.), *Федон* (грец.), *Хілон* (грец.).

1.2.2. ЛСПГ "Імена богів та міфічних істот": *Андромеда* (грец.), *Антей* (грец.), *Антігона* (грец.), *Аполлон* (грец.), *Аргос* (грец.), *Артеміда* (грец.), *Ахіллес* (грец.), *Герміона* (грец.), *Електра* (грец.), *Ереб* (грец.), *Іфігенія* (грец.), *Латона* (лат.),

Медуза (грец.), *Мойра* (грец.), *Персей* (грец.), *Прометей* (грец.), *Терпсіхора* (грец.).

2. ЛГР "Етноніми": *аргоські дівчата, варвари, елліни, еллінка, римляни, римлянки, тавридські дівчата, троянська бранка.*

3. ЛГР "Топоніми".

3.1. ЛСГ "Хороніми".

3.1.1. ЛСПГ "Назви країн": *Еллада* (назва Стародавньої Греції грецькою мовою), *Рим*.

3.1.2. ЛСПГ "Назви регіонів": *Таврида* (історична назва античного і середньовічного Криму)

3.1.3. ЛСПГ "Назви адміністративно-територіальних одиниць": *Арголіда* (північно-східна область Пелопоннесу Стародавньої Греції).

3.2. ЛСГ "Ойконіми".

3.2.1. ЛСПГ "Поліси": *Коринф* (давньогрецький поліс), *Партеніт* (давнє місто, зараз селище міського типу у південній частині Криму, що в античні часи належала Візантії).

3.3. ЛСГ "Гідроніми": *Стікс і Лета* (ріки підземного царства у давньогрецькій міфології).

Можемо резюмувати, що сукупність номінацій на позначення античності, зафіксованих у драмах Лесі Українки "Іфігенія в Тавриді" й "Орґія", утворює концептуальну систему "Античність", яка, по-перше, має чітку парадигматичну структуру; по-друге, формується із власних і загальних номінацій; по-третє, загальні назви презентовані етнонімами, оніми представлені антропонімами і топонімами; по-четверте, виявляє семантичні опозиції "Візантія – Рим" та "елліни, римляни – варвари", остання опозиція несе семантику "високе (античне мистецтво еллінів та римлян) – принизливе (руйнівні експансії)"; по-п'яте, виражає в мовній картині українців провідний мотив візантійства щодо територіального, політичного і подібного "его"-сприйняття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Жайворонок В.В. Проблема концептуальної картини світу та мовного її відображення / В.В. Жайворонок // *Культура народів Причорномор'я*. – 2002. № 32. – С. 51–53.

2. Українка Леся. *Вибрані твори* / Леся Українка. – К. : Дніпро, 1974. – 630 с.

3. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Н. В. Подольская. – М., 1988.

4. Присяжнюк О. М. Поетичний образ міста в "Кримських спогадах" Лесі Українки / О. М. Присяжнюк // Актуальні проблеми слов'янської філології. Лінгвістика і літературознавство : міжвуз. зб. наук. ст. – Бердянськ : БДПУ, 2010. – Вип. XXIII. – Ч. II. – С. 328–335.

5. Присяжнюк О. М. Концепт "Україна – Європа" крізь призму топонімів у романі "Маруся Чурай" Ліни Костенко / О. М. Присяжнюк // Актуальні проблеми слов'янської філології: Серія Лінгвістика і літературознавство: міжвуз. зб. наук. ст. / відп. ред. В. А. Зарева. – Бердянськ : БДПУ, 2010. – Вип. XXIII. – Ч. I. – С. 194–202.

6. Присяжнюк Оксана. Концептуальні засади художньої творчості / Оксана Присяжнюк, Ольга Присяжнюк // Materials of the XVI International scientific and practical Conference Trends of modern science. 2020. Philological sciences. Psychology and education. Sheffield. Science and education LTD – 60 p. – P. 41–43.

7. Українська мова: Енциклопедія / за ред. В. М. Русанівського, О. О. Тараненка. – К. : Укр.енцикл., 2000. – 752 с.

REFERENCES

1. Zhaivoronok V.V. Problema kontseptualnoi kartyny svitu ta movnoho yii vidobrazhennia / V.V. Zhaivoronok // Kultura narodov Prychernomorja. – 2002. # 32. – S. 51–53.

2. Ukrainka Lesia. Vybrani tvory / Lesia Ukrainka. – K. : Dnipro, 1974. – 630 s.

3. Podolskaia N. V. Slovar russkoi onomasticheskoj termynolohyy / N. V. Podolskai. – M., 1988.

4. Prysiazhniuk O. M. Poetychnyi obraz mista v "Krymskykh spohadakh" Lesi Ukrainky / O. M. Prysiazhniuk. // Aktualni problemy slovianskoi filolohii. Lnhvistyka i literaturoznavstvo: mizhvuz. zb. nauk. st. – Berdiansk : BDPY, 2010. – Vyp. XXIII. – Ch.II. – S. 328–335.

5. Prysiazhniuk O. M. Kontsept "Ukraina – Yevropa" kriz pryzmu toposiv u romani "Marusia Churai" Liny Kostenko / O. M. Prysiazhniuk // Aktualni problemy slovianskoi filolohii: Serija Lnhvistyka i literaturoznavstvo: mizhvuz. Zb. Nauk. St. / vidp. red. V. A. Zareva. – Berdiansk : BDPY, 2010. – Vyp. XXIII. – Ch. I. – S. 194–202.

6. Prysiazhniuk Oksana. Kontseptualni zasady khudozhnoi tvorchosti Lesi Ukrainky ta Liny Kostenko / Oksana Prysiazhniuk, Olha Prysiazhniuk // Materials of the XVI International scientific and practical Conference Trends of modern science. 2020. Philological sciences. Psychology and sociology. Sheffield. Science and education LTD – 60 p. – S. 41–43.

7. Ukrainska mova : Entsyklopediia / za red. V. M. Rusanivskoho, O. O. Taranenka. – K. : Ukr. entsykl., 2000. – 752 s.

Стаття надійшла до редакції 08.08.21

CONCEPT "ANTIQUITY" IN THE DRAMATIC WORKS OF LESIA UKRAINKA

The article is devoted to the study of the conceptualization of their own and general nominations with the value of antiquity in Lesia Ukrainka drama "Iphigenium in Tavid" and "Orgy". Scientific results complement the linguistic categories of linguosophical categories "Concept", "Conceptual Picture of the World" and "Language Picture of the World". The linguistic picture of the world is seen as a formal means of expression of a specific ethnos. The concept is understood as a system of concepts, united by a general integrated seven, which is a complex of semi-seven and books and their relationships. The article is studied by anthroponyms, toponyms, ethnons with antiquity value through the prism of the author's style of Ukrainian poets Lesia Ukrainka. It has been established that the set of nominations for the designation of antiquity recorded in Lesia Ukrainka's drama "Iphigenya in Tavriya" and "Orgy", forms a conceptual system of antiquity, which has a clear paradigmatic structure, namely: 1) Lexical and grammatical discharge → 2) Lexical -mantic group → 3) Lexical-semantic subgroup. The concept of "antiquity" is formed from its own and common nominations. General names presented by ethnons, ons are represented by anthroponyms and toponyms. Receiving inventory allowed to allocate 38 nominations with the integral seven "antique". The conducted research indicates a significant advantage of ancient Greek nominations over Latin (only 6 nominations of Latin origin and significance – in contrast to 32 Greek nominations). The concept of "antiquity" as a set of nominations with the value of antiquity recorded in Lesia Ukrainka drama "Iphigenium in Tavriya" and "Orgy", expresses the language picture of Ukrainians leading the motive of Byzantine on the territorial, political and similar "ego".

Keywords: Concept, Picture of the World, Anthroponym, Toponyms, Ethnons, System, Structure, Antique.